

UPPLANDS KYRKOR

Band 1 (pris kr. 9:25): 1. Vänge. — 2. Husby-Långhundra. — 3. Solna. — 4. Roslags-Bro. — 5. Vidbo. — 6. Husby-Sjutolft. — 7. Danderyd. — 8. Blidö. — 9. Edebo. — 10. Börstil. — 11. Länna. — 12. Vendel.

Band 2 (pris kr. 9:25): 13. Forsmark. — 14. Litslena. — 15. Knutby. — 16. Möja. — 17. Arnö. — 18. Tillinge. — 19. Östhammar. — 20. Bälinge. — 21. Viksta. — 22. Läby. — 23. Faringe. — 24. Gamla Uppsala.

Band 3 (pris kr. 11:—): 25. Lagga. — 26. Spånga. — 27. Bladåker. — 28. Giresta. — 29. Gryta. — 30. Vittinge. — 31. Östuna. — 32. Ny-sätra. — 33. Bromma. — 34. Alunda. — 35. Järfälla. — 36. Skäfthammar. — 37. Vallentuna. — 38. Lillkyrka. — 39. Fröslunda.

Band 4 (pris kr. 11:—): 40. Häverö. — 41. Uppsala-Näs. — 42. Tensta. — 43. Funbo. — 44. Hällnäs. — 45. Skepptuna. — 46. Tolfta. — 47. Kungs-Husby. — 48. Lunda. — 49. Kulla. — 50. Yttergran. — 51. Lidिंगö. — 52. Fittja. — 53. Rasbo. — 54. Åkerby. — 55. Junkil.

Band 5 (pris kr. 11:—): 56. Boglösa. — 57. Vallby. — 58. Harbo. — 59. Åland. — 60. Ramsta. — 61. Sänga. — 62. Färentuna. — 63. Holm. — 64. Hökhuvud. — 65. Ärentuna. — 66. Låssa. — 67. Västerlövsta. — 68. Ekerö. — 69. Almunge. — 70. Torsvi.

Band 6 (pris kr. 11:—): 71. Håtuna. — 72. Helga Trefaldighet. — 73. Harg. — 74. Frösunda. — 75. Kårsta. — 76. Dalby. — 77. Västeråker. — 78. Tuna. — 79. Hjalsta. — 80. Munsö. — 81. Härkeberga. — 82. Österlövsta. — 83. Ekeby. — 84. Vätö. — 85. Stavby.

Band 7 (pris kr. 12:50): 86. Villberga. — 87. Håbo-Tibble. — 88. Skederid. — 89. Rimbo. — 90. Bro. — 91. Biskopskulla. — 92. Estuna. — 93. Tierps kyrkor. — 94. Veckholm. — 95. Järlåsa. — 96. Valö. — 97. Härnevi. — 98. Skogs-Tibble. — 99. Danmark. — 100. Adelsö.

Band 8: 101. Husby-Sjuhundra. — 102. Långtora. — 103. Simtuna. — 104. Balingsta. — 105. Öregrund. — 106. Björklinge. — 107. Vaksala. — 108. Löt. — 109. Börje.

Band 1—7 och resp. häften rekvireras hos kyrkoberivningarnas exp., Stiftsbyrå n, Åsgränd 12, Uppsala, tel. 46790, postgiro 465396.

UPPLANDS KYRKOR. CIX

BÖRJE KYRKA

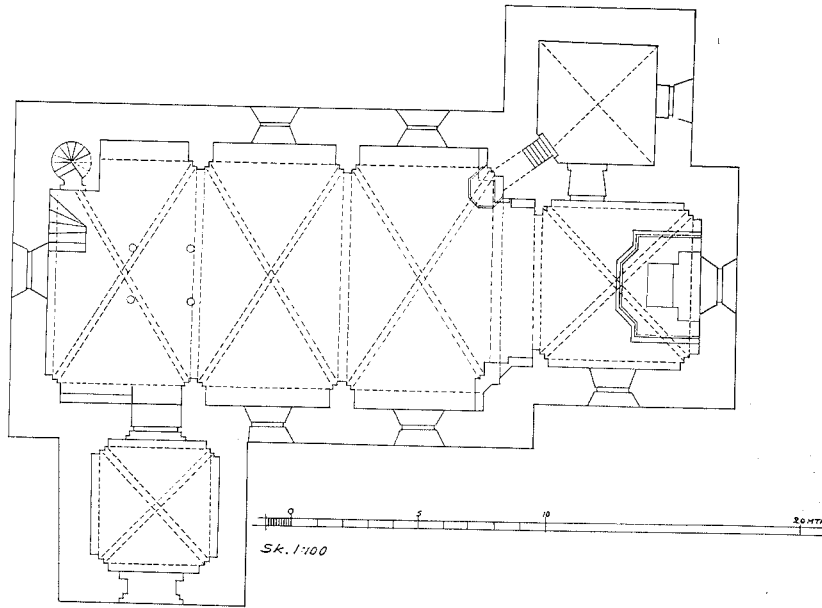
BÖRJE KYRKA

AV

GUSTAF UNESTAM

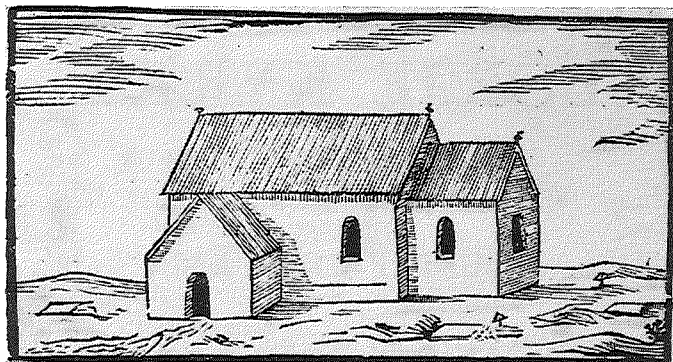
Tryckt med bidrag från Längmanska kulturfonden

BÖRJE KYRKA

Börje kyrkas plan. Efter en uppmätning av Anders Roland 1911
(i Byggnadsstyrelsens arkiv).

Skala 1:300.

Kyrkan i slutet av 1600-talet. Efter Peringskiöld.

Foto ATA.

Börje socken ligger V och NV om Uppsala och gränsar till staden. Socknen är småkuperad med skogklädda moränbackar och mycket bördiga lerslätter. I den centrala delen ligger en moränås, som säkerligen är platsen för den äldsta bebyggelsen i Börje. På den finnas de äldsta stigarna (= vägarna till lands).

Ett av tillflödena till Fyrisån kallas Librobäcken. Den rinner upp i trakterna N och V om Börje kyrka. Strömmen från norr bildar i närheten av kyrkan en liten fors, som i gångna tider, före torrläggningen av ängarna, hade tillräckligt med vatten att under vårar och höstar driva en liten skvaltkvarn.

För mycket länge sedan, på den tid då vattenvägarna voro viktigare än vägarna till lands, var det tydligen besvärligt att ro uppför motströmmen eller forsen vid Tiby. Man bar därför båtarna och deras last ett stycke väg. Av denna anledning fick platsen namnet *bor*, vars grundbetydelse är *bärning*, sedermera *bärningsställe*. Detta namn torde, såsom prof. B. Hesselman påpekat, ha uppkommit i mycket avlägsen tid: vid Håga-tiden, alltså vid mitten av bronsåldern, omkring 1000 år f. Kr., eller kanske redan under den yngre stenåldern, mer än 1.500 år f. Kr. Av *bor* uppkom namnet *byria(r)*, vilket betyder *folket på bor, de som bo vid bor*. Enligt kända språklagar utvecklades sedan detta namn till att bli namnet på platsen, där byrjarna bodde. 1291 skrev man *(in)Birium* och 1309 *(in)byrium*.

Den äldsta kyrkan. Den hundaresättning i Ulleråkers hundare, som Börje utgjorde, omfattade under tiden närmast före kristendomens införande säkerligen samma område som den nuvarande kyrksocken Börje. Det är mycket troligt, att det gamla Bor var bygdens (åttingens) medelpunkt och att där funnits en offerplats, t. ex. en lund eller en källa.

När den kristna kyrkan i och med Uppsala-templets förstörande — sannolikt på 1080-talet — vunnit seger även i Uppland och man på tinget i Uppsala fattat beslut om att svearna skulle dyrka de kristnas Gud — vilket beslut torde ha upprepats på hundarestingen — uppförde man säkerligen tämligen snart en kristen kyrka vid det gamla Bor, liksom man vid samma tid byggde en kyrka i Uppsala (= nuvarande Gamla Uppsala). Vi torde nämligen få antaga, att samtliga åttingar runt omkring Uppsala snarast möjligt följde exemplet från den gamla kult-huvudorten.

Den nuvarande kyrkans byggnadshistoria. Under senare hälften av 1200-talet började tvenne byggnadsarbeten utföras i det gamla Östra Aros (nuvarande Uppsala), som man icke kunde undgå att taga intryck av: den nya domkyrkan och den nya Helga Trefaldighetskyrkan. Man fick höra, att domkyrkan skulle resas »med dristig tidsenlighet och i den stil, som vid denna tid stod i högsta blomstring», i fransk höggotisk stil (prof. Gerda Boëthius) samt att Helga Trefaldighets kyrka skulle byggas i samma stil. Då torde kyrkoherden och socknemännen i Börje med frejdigt mod ha fattat det beslutet, att de skulle låta uppföra en sockenkyrka i samma stil, hög, luftig och rymlig. Sannolikt byggdes den nya kyrkan — under ledning av en byggmästare — av sockenborna själva under 1200-talets sista år eller i början av 1300-talet. Prof. Gerda Boëthius tror, att den byggts mellan 1310 och 1360.

Det kyrkorum, som då byggdes, erhöll ett s. k. klöverbladvalv, d. v. s. ett trätunnvalv med ett högre mittparti och två lägre sidopartier. 1938 gjorde antikvarien P. O. Westlund en schematisk uppmätning av putsspåren i korgaveln, vilka utvisa det ursprungliga trävalvets profil.¹ Skissen visar, att »bladen» tydligen varit ungefär lika stora, det mellersta dock betydligt högre än de övriga. De ursprungliga takstolarna finnas icke längre kvar.

Huruvida trätunnvalvet var bemålat eller ej, är obekant, enär inga rester finnas kvar av valvets bräder. Men både korets och

¹ Skiss i ATA:s bildarkiv.

Klockstapeln och en numera bortflyttad gammal kyrkbod.

Foto ATA (1911).

långhusets väggar fingo målningar under förra hälften av 1300-talet att döma av de rester, som ännu finnas kvar, främst ovan de senare slagna tegelvalven.

På östra korväggen (ovanför tegelvalvet) finnas rester av en bred gul bård och en med denna parallell mörkbrun smal linje. Å korets västvägg har funnits en bård med ett slags sågtandmönster i rött och svart, omgivet av ett sicksackband i gult. Av detta finns numera endast svaga rester, enär rappningen till stor del fallit ner på den södra sidan och en skorstensstock murats intill väggen på den norra sidan. Å både östra och västra korväggarna vid de punkter, där valvets högre mittdel möter de lägre sidopartierna, finnas dock några målningar kvar: ett par »franska liljor», vilkas spetsar riktas snett nedåt. De ha en utsökt vacker form. — Långhusets östra vägg har samma ornament som korets västvägg: sågtandmönstret, sicksackbandet och en »fransk lilja». — På långhusets västvägg syns tydligt, att målningarna

följt klöverbladsvälvets »blad» på deras undersida. Här se vi rester av bårder med dels rödbruna, dels svartnade och dels gulaktiga sågtandsmönster (eller trianglar). På bårdens översida ha vi tydligen rester av »franska liljor» och av ett slags ornamentik (klängen?) i svart ton.

Av denna äldsta muraldekoration ha vi ytterligare en rest kvar, nämligen en stam med blad av tvenne typer, vilken dekor vid 1953 års restaurering blottades på den norra sidan om det ursprungliga höga korfönstret. Tyvärr blev denna dekor ånyo överkalkad vid restaureringen.

Enär sakristians traditionella plats är vid sidan av koret, utgör Börje sakristias läge det säkraste beviset för att långhuset, koret och sakristian byggts samtidigt. De båda kyrkorummens murar ligga också i förband med varandra. Vapenhuset däremot saknar förband med långhuset. Det är emellertid tydligt, att nuvarande vapenhus byggts före 1400-talets mitt.

Den kyrka, som vi här ovan beskrivit, hade en ansenlig höjd. Avståndet upp till nuvarande tegelvalvs undersida är omkring 9 mtr och avståndet mellan tegelvalvets översida och det ursprungliga klöverbladsvälvets högsta punkt ca 2 mtr; alltså hade kyrkan från början en höjd på nära 12 mtr. Jämte Tensta kyrka visar Börje kyrka, hur man även ute på landsbygden vid denna tid förälskat sig i det höjdsträvande kyrkorummets, gotikens byggnadstyp, som vid denna tid slog igenom. Börje och Tensta kyrkor i sin ursprungliga gestalt torde också vara bland de mest aristokratiska, som finnas på Upplands landsbygd. I denna kyrka med dess här beskrivna utseende firade Börje-borna gudstjänst i 100 à 150 år.

När det under 1400-talet blivit vanligt att bygga in tegelvalv i kyrkorna, ville Börje-borna vara med och försköna sitt tempel. Prof. G. Boëthius tror, att detta skett någon gång under tiden 1430—60.

De äldsta kända bilderna av kyrkans exteriör finnas i handskriften Afritningar af Kyrkor och Kyrko-Wapen i Upland, del b, sid. 23¹, och i Peringskiölds Monumenta Ullerakerensia, sid. 340

¹ Kungl. bibl., sign. F. 1.3 b. Teckningarna äro utförda 1676—1685. Handskriften är 1917 utgiven av Erik Vennberg.

(1719). Båda bilderna visa, att det då fanns ett ganska stort korfönster, ett lika stort fönster i korets södra vägg och ett liknande på södra långhusväggen. Peringskiölds bild åtföljes även av en beskrivning av kyrkan.

Under 1700-talet började man på de flesta håll i vårt land att ivra dels för att få in ljus i kyrkorummen och dels för att göra kyrkorummen själva ljusare. I en skrivelse till domkapitlet den 19 sept. 1733 berättar kyrkoherde Gustaf Åhman om Börje kyrkas tillstånd och utseende. Han säger bl. a.: Här är mörkt både i sakristia och kyrkorum, så att man höst och vinter endast med svårighet kan läsa i bok. Han önskade dels helt nya fönsteröppningar och dels nya fönster i »de andras ställe», d. v. s. i södra väggen, enär de voro »gamla» och »af målningen något mörka». Det sistnämnda uttrycket *kan* innebära, att det fanns någon sorts glasmålningar i den södra väggens fönster. I anledning av Å:s skrivelse lät domkapitlet hålla syn på kyrkan 1734.

Bland reparations- och ombyggnadsarbeten, som ägde rum under 1730-talet, må nämnas följande: 1737 byggdes ett fönster i norra väggen. Man rev då ner den västra stigluckan, som uppgavs vara bristfällig, och tog därifrån 400 tegelstenar, vilka man murade in såsom fönsteromfattning. 1738—39 breddade man sakristians fönster. Samma år helrappade man kyrkans exteriör, som ursprungligen varit orappad. Kyrkans inre vitlimmades.

1796—97 utfördes genomgripande ombyggnader av kyrkorummet. Man upptog tre nya fönster, ett i norra väggen, ett i södra och ett i västra väggen. Långhuset, sakristian, vapenhuset och de båda »portalerna» blevo på nytt »rappade och öfverstrukna», »både ut- och invändigt». På korgaveln satte man då upp den ännu kvarvarande vindflöjeln med årtalet Anno 179?.

Vid den inventering av fornminnen, som hölls den 7 aug. 1829, sägs helt enkelt, att kyrkan var »hvitlimmad». Sannolikt avsågs därmed kyrkans interiör. Exteriören var måhända grå eller skär eller skiftade i röd färg. Att kyrkan, sedan den blev helrappad, vid olika tider haft detta skiftande utseende, kunde man iakttaga, då man vid restaureringen 1959 tog bort den gamla kalkputsen.

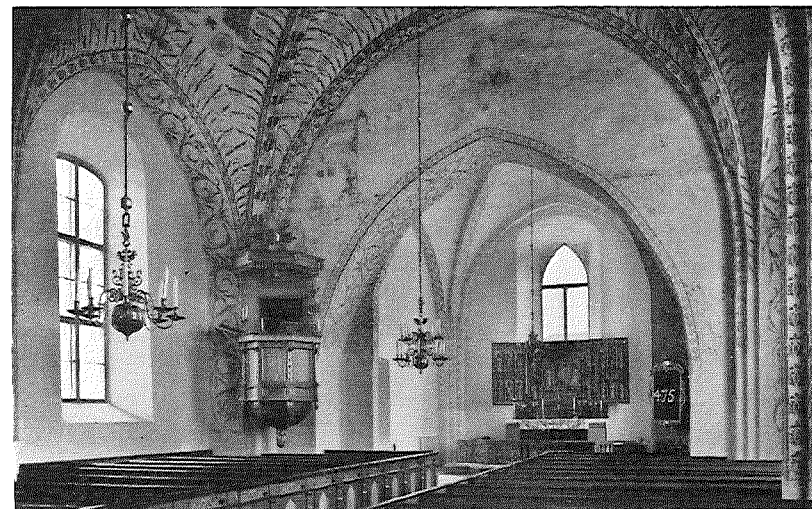
Under åren 1840—57 verkställdes nya kyrkoreparationer. Ännu

en gång rappade och vitlimmade man kyrkans interiör. Före vitlimningen tycks man ganska hårdhänt ha sökt borsta bort de gamla målningarna i korvalvet och dess valvstöd. På vitlimningen målade man sedan en ny dekor, ett slags rankor, med ultramarin (en himmelsblå färg) och stjärnor i silverfärg. Dessa målningar funnos kvar till restaureringen 1911—12. Exteriören rappades på nytt, bänkarna lagades och målades med »perlferg», det västra fönstret på norra sidan »förändrades» »till likhet med de öfriga». Även den från 1663 härrörande predikstolens utseende förändrades. Det heter i stämmobeslutet den 17 april 1854, § 3, att »predikstolstaket, som nu är belastadt med illa gjorda, afsmakliga prydnader, skulle borttagas och någon annan prydnad uppställas öfver predikstolen, hvilken skulle ommålas». Vid detta tillfälle borttog man sålunda den ursprungliga baldakinen, änglabilderna, som sutto på den, och evangelistbilderna på predikstolens sidor. Se sid. 18. I stället anskaffades den nuvarande baldakinen. Samtidigt fick kyrkan även en ny orgel, byggd av klockaren och organisten Wallenström i Helga Trefaldighet.

Såsom en erinran om restaureringsarbetenas avslutning satte man på västgaveln högt uppe under kroppåsen årtalet MDCCCLVII (= 1857).

Restaureringen 1911—12 följde arkitekt A. Rolands av K. Maj:t den 9 juni 1911 fastställda förslag. Det omfattade bl. a. följande arbeten: 1. Valv och väggar rengjordes från sot (från den gamla värmekaminen). Korvalvets målningar, utförda omkring 1850, borstades bort med fiberborste, och valvet kalkades på nytt. 2. Nytt värmesystem (varmluft) installerades. I anledning härav byggdes ett pannrum under sakristian. 3. Bänkarnas sittbräden breddades 10 cm. Likaså gjordes sidostyckena mellan bänkarna bredare, medan bänkdörrarna bibehölls. Bänkkvarteren målades i gul ek-imitation. 4. Altare, altarring, predikstol, orgelläktare och orgel målades i vitt.

1951 installerades elektrisk värme, elektriskt ljus och elektrisk klockringning. 1953 framtoogs och konserverades valvmålningarna i kyrkan av konservator Sven Dalén. Ny läktartrappa byggdes. All träinredning i kyrkan ommålades. Ett nytt skåp för textilierna

Interiör mot öster.

anskaffades till sakristian. — Om dessa restaureringsarbeten, se vidare i nedanstående beskrivning av kyrkobyggnaden.

1959 restaurerades kyrkans exteriör. Denna restaurering har omfattat följande arbeten: Den gamla, till större delen ganska löst sittande rappningen blåstrades bort fullständigt och en ny putsslagning ägde rum. Kyrkan fick en gråvit färg. Ett nytt korfönster med katedralglas insattes, likaså ett nytt rundfönster upp till i västgaveln. Den lilla fönsteröppningen med tegelinfattning högt uppe i korgaveln frilades, och en liten igenmurad öppning på sakristivinden blottades. Vapenhusportalens kalkputs avblåstrades fullständigt. Samtliga fönsterbänkar av svartplåt utbyttes mot solbänkar av koppar. Takstolarna förstärktes med bl. a. tre nya spännstag tvärs över kyrkvinden.

Beskrivning av kyrkobyggnaden. Kyrkans murar äro uppförda av mestadels stora, vackra, obearbetade stenar (gråsten), som vid byggandet lades i kalkbruk i ganska oregelbundna förband. Ytttermurarna ha ursprungligen icke varit rappade utan stenarna ha varit fogstrukna, vilket man kunnat iakttaga både tidigare och vid restaureringen 1959.

Senast under 1700-talet fick kyrkan en tunn kalkrappning, som vid flera tillfällen påbättrats och som 1959 ersatts av en ny, kraftig fasadputs. De släta banden i gråvit färgton kring hörn och muröppningar, som kyrkan erhöll 1912, ha bevarats.

Något tegelmurverk med blinderingar, som ofta förekommer i uppländska landskyrkor av samma ålder, finns ej i Börje kyrka. Endast i portalerna och delvis i fönsteröppningarna använde man tegel, då murarna uppfördes. Teglet kring rundfönstret, det översta fönstret på korgaveln, långhusportalen och vapenhusportalen, som framträder så vackert, då man går in i kyrkan, är från denna tid.

Endast inne i vapenhuset kan man på ett ställe se en ansats till en sockel. En sådan saknas för övrigt under kyrkan.

Tre vindflöjlar sitta på takets gavlar. De bära årtalen: på korgaveln: Anno 179?, på långhusets östgavel: 1746 och på västgaveln: 1738. Taket är täckt med tjärad furuspån.

Högt uppe på väggen, ovanför nuvarande tegelvalv, finnes i västra gaveln ett rundfönster av järn med blyspröjsar, insatt 1959. Själva fönsteröppningens ytterliv (ca 275 cm i diam.), som då framtog, är medeltida och har tillhört utsmyckningen i klöverbladsvalvets högre mittparti.

På samma gavel stå tvenne årtal: 1738 (med järnsiffror) och MDCCCLVII (= 1857) (med svarta siffror på slät putsgrund). De båda årtalen erinra om tvenne tillfällen, då kyrkan undergick omfattande reparationer.

Valven i både kor, långhus och vapenhus äro byggda såsom kryssvalv och slagna med stigande bågstick. Ribborna ha en stens bredd; mellan ribborna finnas inga horisontala mellanled. Valvribborna äro synliga även ovanpå valven. Dessa vila på tvåsprångiga hörnpelare med spetsbågiga sköld- och gördelbågar. Arkitekt A. Roland fällde 1911 omdömet: »Valven äro utomordentligt väl slagna».

Triumfbågen är spetsbågig. Då man (tydligt efter långhusvalvens färdigställande) byggde korvalvet, sköt man ut de murpelare, som uppbära dess västra sköldbåge, ett stycke framför triumfbågens murpelare. På triumfbågens södra, åt långhuset vända sida fanns före 1953 en urtagning, som gjorts i murpela-

Interiör mot väster.

ren. Den igenmurades 1953. Det är tänkbart, att predikstolen någon gång stått här och att urtagningen skett för att bereda plats åt dess trappa.

I långhusets nordvästra hörn är ett trapphus uppfört i förband med långhusets valv. I detta finnes en spiraltrappa upp till vinden.

Kyrkan har tre mycket vackra portaler. 1. Den tegelmurade, spetsbågiga ingången till vapenhuset. Här fanns under åren 1823—1911 en mycket stor port. Arkitekten Roland säger 1911: »En av de största kyrkdörrar man kan tänka sig.» De tre dörrhakarna för porten sitta ännu kvar på portalens innersida, åt väster. Enligt uppgift i ett stämmoprotokoll 1823 hade denna port förut

suttit i portalen mellan vapenhuset och långhuset. Att detta är riktigt, framgår av att trenne liknande dörrhakar som de nyss nämnda suttit i portalen till långhuset; endast den översta av dessa dörrhakar är numera kvar. Då den stora porten flyttades, sattes tydligen de nuvarande tvåflyglade dörrarna in. — 2. Tegelportalen mellan vapenhuset och långhuset. Denna är också spetsbågig och var ursprungligen tresprångig. Ett språng på vardera sidan har emellertid vid en restaurering avfasats, för att göra ingången bredare. Att denna portal är ursprunglig och fanns här, innan tegelvalven slogos, framgår tydligt av att vapenhusvalvet till en del övertärrar portalen. Sedan 1911—12 sitta nya dubbeldörrar i båda portalerna. — 3. Även trapphuset har en mycket vacker portal, rundbågig. Denna portal har ny ekport sedan 1953.

Under medeltiden hade kyrkan säkerligen endast jordgolv. Ofta grävdes gravar inne i kyrkan. Sannolikt på grund av besvär med gravarna beslöt man den 29 maj 1672 att jämna golvet i koret och i manfolksbänkarna samt att vapenhusgolvet och sakristigolvet skulle »uphöjas» och »på nyio» stensläggas. Detta skedde 1673 samtidigt som sakristian vitlimmades. Tydligen har kyrkan eller någon del av den haft tegelgolv; i varje fall finnes tegel kvar i den del av vapenhuset, där före restaureringen 1953 ett skåp hade sin plats. Sedan 1790-talet ha koret, kyrkogången och vapenhusets golv varit belagda med kalksten («plansten»). Bänkkvarter och sakristia ha trägolv.

Kalkmålningar. Under något av de sista åren på 1400-talet eller i varje fall omkring 1500 fick kyrkan en färgrik målningskrud i både kor, långhus och vapenhus på de tidigare under 1400-talet inslagna tegelvalven. All målning tillhör samma komposition och är utförd av representanter för den på den tiden konservativare riktningen inom svenskt muralmaleri, den s. k. Tierpskolan.¹

¹ Övriga kyrkor, i vilka liknande målningar förekomma, äro — utom Tierp — Roslagsbro, Sänga, Håtuna, Knivsta, Husby-Långhundra, Lena, Viksta (koret och långhuset), Björklinge (västra travén), Edebo, Älvkarleby, Årsunda, Enånger m. fl. — En representant för denna målarskola känna vi till namnet, *Eghil*, ty han har signerat sitt arbete i Ytterlännäs kyrka i Ångermanland.

*Musicerande ängel.
Målning i tredje
valvet.
Foto ATA.*

Fyra för denna skola utmärkande motiv må här nämnas: 1. De kedjor, med vilka man indelat valvkapporna. — 2. De korkskruvsliknande klängena. — 3. Fågelmotivet. — 4. Framställningen av heliga män och kvinnor i kyrkans historia (men icke några bibliska scener).

Vid restaureringen 1953 visade det sig, att kyrkans målningar voro ovanligt väl bevarade och att även färgernas nyanser i stort sett bibehållits under århundradena, så att någon komplettering knappast behövde ske. Valven ha sålunda målningar, som torde vara mera ursprungliga än i de flesta andra svenska medeltidskyrkor. Korvalvets målningar äro dock mindre tydliga, beroende på den behandling, som de utsattes för på 1850-talet och 1911—12 (Se sid. 8). Även kyrkans väggar ha haft en rik målningskrud. Men dels ha dessa målningar förstörts vid fönstrens upptagande och dels täckas resterna av ganska tjocka putslager, varför man hittills icke ansett sig kunna taga fram dem. Vi känna ej deras utseende.

Den heliga Birgitta.
Målning i tredje
valvet.
Foto ATA.

Några numera dolda målningar i koret känna vi dock. Handskriften Afritningar af Kyrkor och Kyrko-Wapen i Upland, sid. 23, har bilder i färg av fyra vapen. Dessa äro: 1. Ett med tre kronor på violett botten. Plats: »på korfönstret». 2. Ett med gult kors på grå grund. 3. Ett med grå örnfot på vit botten. 4. Ett med ett vitt och två gråa triangulära fält. De tre sistnämnda sitta (på väggen) över altaret, säger Afritn:s förf. Även Peringskiöld: Mon. Ull., sid. 340 f., beskriver östra korväggen och säger: »hafwandes fram öfwer taflan (= altartavlan) på östre gafwelen ett Grene wapn och der emot Kyrkio- och Örnefots wapnet». Här finnas sålunda, dolda under putsen, rikets vapen, domkyrkans vapen, ärkebiskop Jacob Ulfssons vapen och ytterligare ett adelsvapen (Gren). På norra sidan av själva korfönsternischen fann man vid 1953 års restaurering en skadad målning, som tydligen föreställde en man med en stav i handen. Man har gissat på att det är Sankt Erik. — Vid hans fötter syntes ornamentik (»sjögräs»).

Beskrivning av målningarna: *Kortravén:* De fyra stora kyrkofäderna: i södra valvkappan: Ambrosius och Augustinus; i norra valvkappan: Gregorius och Hieronymus. — Evangelisterna i änglagestalt: i östra valvkappan: Matteus och Markus; i västra: Lukas och Johannes. Alla dessa bilder bära språkband, genom hårdhanta restaureringar tyvärr mycket förstörda men dock möjliga att tolka: Sanctus Matheus, Sanctus Marcus o. s. v.

På triumfbågens västra sida finnas följande skadade bilder: I mitten: Den yttersta domen (Kristus, konungen; på hans högra sida: den himmelska borgen; på hans vänstra sida: dödsriket). — Bakom predikstolens baldakin: Sankt Erasmus med sin symbol, tarmvindan. — Såsom en pendang till nyssnämnda bild, på triumfbågens södra del: Ett fragment av en figur med vingar och svärd, tydligen ärkeängeln Mikael. — Längre ned på samma sida (på den sydvästra sidan av korvalvets murpelare): S:ta Apollonia, tandläkarnas skyddshelgon, med en tång och en tand i handen.

Andra travén: Östra och västra kapporna: Fyra änglar med Kristi pinoredskap (två gissel, hammaren, spikarna, stängen, omkring vilken ett rep är virat, korset). — Södra valvkappan: åt öster: S:ta Margareta av Antiokia med krona, bok och korsstav (i formen av ett spjut); under hennes fötter: en drake (= djävulen); åt väster: S:t Botvid, bärande i händerna en fisk och en yxa. — Norra valvkappan: åt öster: S:ta Elisabet av Türingen, bärande en kanna i vänstra handen och ett spöformigt bröd i den högra (hon gav mat och dryck åt fattiga); åt väster: Maria Magdalena med dok och oljekrus. Luk. 7: 37.

Tredje travén: Östra valvkappan: Två änglar med Kristi pinoredskap (spjut och törnekrona). — Västra valvkappan: Två musicerande änglar, med nyckelharpa och giga. — Södra valvkappan: åt öster: S:ta Birgitta med bok (symbol för uppenbarelserna), pilgrimshatt och pilgrimsstav; åt väster: ett krönt ordenshelgon med nunnedok, troligen S:ta Gertrud av Nivelles, de vägfarandes skyddshelgon. — Norra valvkappan: åt öster: Biskop Henrik, med mitra, kräkla och bok. Under hans fötter: hans mördare, Lalli, framställd som en gubbe med kapuschong och en stor bila i handen. — Åt väster: Biskop Eskil, med mitra och kräkla samt tre stenar.

Fjärde travén: Ornamentik: kedjor, korkskruvsliknande klängen, fåglar.

Trappuset: Åt öster: S:t Antonius, med pilgrimshatt, pilgrimsstav, bok och väska, på vilken sitter en klocka. — Under honom (trasig bild): Måhända S:t Dionysios (Saint Denis), som själv bär sitt avhuggna huvud. Huvudet tycks bära gloria och mitra. — Under honom (trasig bild): S:t Martin av Tours, som delar med sig av sin mantel åt tiggaren, Kristus, som har en krycka och böjer knä framför M. — Åt söder: överst: Lyckans hjul. Text: Regnabo, regno, regnavi, sum sine regno (= Jag skall bli kung; jag är kung; jag har varit kung; jag är utan välde).

Inredning och lösa inventarier. Altaret hade under medeltiden sin plats ett stycke från östra väggen, för att man vid högtidliga tillfällen skulle kunna gå i procession omkring det. 1670 flyttades det till korväggen. — *Nuvarande altare och altarring* härröra från 1840-talet. På altarbordets framsida är bevarad en *träpanneau* i vitt och guld. Motiv: kors med törnekrona, spikar,

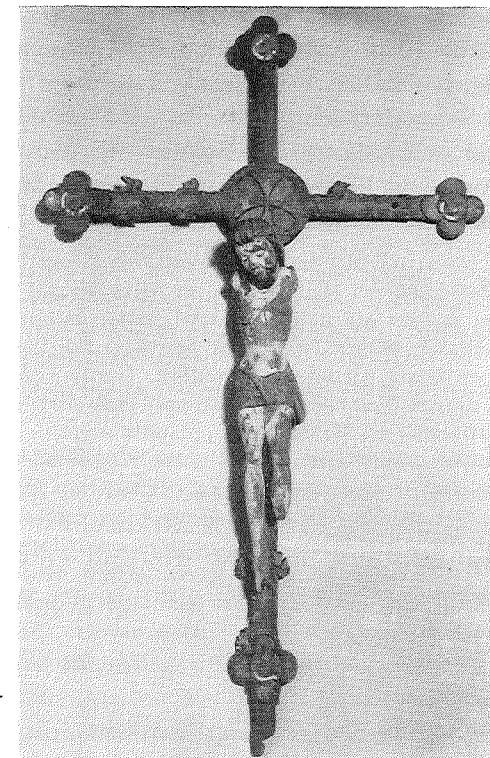
bibel samt kalk med paten. Denna relief satt före 1840 på det äldre altare, som »ornamentsbildhuggaren» mästare Magnus Granlund, på den tiden bosatt i Broby, Börje, tillverkade 1769.¹

På en predella, tillverkad vid restaureringen 1953, å altarets bakre sida står *kyrkans medeltida altarskåp*. Det stod på sin plats ända till början av 1800-talet, kanske till 1815, då man, driven av 1700-talets anti-medeltida idéer, kastade ut det. Inv. 1829 säger, att »den gamla altartaflan (= altarskåpet), som till en del är förstörd, har genom framledne Herr Prosten Löwenhielms åtgärd, tillika med Sjöbladiska vapnet och en jungfru Mariae bild med Jesus på armen, blifvit flyttade till klockstapeln». Där stod altarskåpet ända till 1861, då församlingen sålde det till major Lundeberg på Kättinge. Efter hans död, 1868, såldes det till museet för nordiska fornsaker i Uppsala. Sedan den 1 jan. 1938 är det enligt Uppsala Mindre Akad. Konsistoriums beslut den 17 febr. 1937, tillbakadeponerat i Börje kyrka. Dessförinnan genomgick det en genomgripande restaurering och konservering av konservator Alfred Nilson. Pengarna till att täcka kostnaderna härför hade insamlats av kyrkoh. F. N. Sandberg.

Altarskåpet är enligt vad fil. lic. Rune Norberg meddelat förf. tydligen ett Uppsala-arbete från 1400-talets slut. Det är uppenbarligen samme mästare, som gjort det snarlika altarskåpet i Tegelsmora. Han synes ha utgått från Lars Germundssons verkstad i Enköping.

Skåpet har följande bilder: I mitten: Kristus såsom världsdömdomaren; på ömse sidor: jungfru Maria, Johannes döparen (båda stå som förebedjare), S:t Erik, Maria Magdalena med ett oljekrus, S:ta Katarina av Alexandria med ett hjul och S:t Lars, som i ena handen håller en bok och i den andra handen hållit ett halster, som nu är försvunnet. — Nedanföör världsdömdomaren: de saliga, som av änglar föras till den himmelska borgen, vars port

¹ Han var en av domkapitlet rekommenderad och av många kyrkor anlitad bildhuggare. Av hans hand finnas en mängd predikstolar, altaren, dopfuntar m. m., tillverkade för och uppsatta i bl. a. Frösthult, Biskopskulla, Giresta, Österunda, Läby, Vänge, Husby-Långhundra, Markim, Vassunda, Sigtuna, Danmark, Bälinge, Gamla Uppsala och Uppsala domkyrka.

Processionskrucifix från 1300-talet.
Foto ATA.

öppnas av Petrus, och de osaliga, som av djävlar slungas in i en stor drakes gap. — På dörrarna: de tolv apostlarna.

Ett broderat *altarbrun* med motiv från kyrkans äldsta dekoration, komp. av Sofia Widén, skänktes till kyrkan 1953. Från samma tid äger kyrkan *antependier* i kyrkoårets alla färger. — En *kormatta*, ritad av Ingrid Skerfe-Nilsson och tillverkad av Börje kyrkliga syförening, 1950, ligger framför altarbordet.

Ett *processionskrucifix* från 1300-talet hänger på korets södra vägg.

Från reformationstiden till 1600-talet hade kyrkan en *predikstol*, som sannolikt var av enkel beskaffenhet, varför man 1663 lät snickaren Olof Nilsson i Uppsala göra en ny, av trä. Denna utgör stommen till vår nuvarande predikstol. Men utom hörn-

kolonnetterna har den icke mycket kvar av det utseende den hade 1663. Från 1840-talet till 1953 var den vitmålad. Numera är den hållen i en gråblå färgton. Hörnen ha förgyllda, vridna kolonnetter, hängande, förgyllda druvklasar samt förgyllda fransar och listverk. Baldakinen, upprättad 1854, är kassetterad med förgyllda lister, stjärnor, blommor, fransar och — överst — en sol. Från baldakinen hänger en druva.

Ända till 1840-talet var predikstolen smyckad med träskulpturer, alla från 1600-talet och skurna i ek, av vilka en del finnas kvar. I korgens bildfält ha de fyra evangelisterna stått. Måhända har också en Kristus-bild (Kristus, hållande världsklotet) stått här; i så fall har en av bilderna haft sin plats i ett femte, nu borttaget bildfält. Tre av evangelisterna (Markus, Lukas och antingen Matteus eller Johannes) samt Kristus äro — efter att under några årtionden ha förvarats i Upplandsmuseet — återbördade till kyrkan; de stå numera på konsoler invid norra väggen under läktaren. Markus och Lukas ha vid fötterna sina vanliga attribut; alla hålla de en penna i handen och skriva i en bok. — Där står ock en profetgestalt, som måhända suttit på predikstolens ljudtak eller på predikstolstrappans räcke. Figuren är nämligen nedtill avsneddad. — På norra väggen ovanför läktaren sitta numera fyra putti, som sannolikt också suttit på ljudtaket; detta gäller också två små änglahuvuden och fyra vinklasornament. Se s. 8.

På predikstolen står ett *timglas* med fyra rör, ett 1600-talsarbete.

Dopfont av gotländsk kalksten, från 1200- eller 1300-talet. Den består av tre stycken: cuppa, skaft och fot. Foten är rund, skaftet cylindriskt och cuppan nästan halvsfärisk och ornerad med bucklor, imiterande metallarbeten. Den har uttömningshål. 1955 har församlingen från AB Libraria, Stockholm, inköpt en *dopfuntsinsats* (dopskål) av oxiderad mässing, försedd med vackra ornament.

I sakristian hänger ett *rökelsekar* av brons, medeltida (1200-talet). Det har rund fot, genombrutet klot och avslutas med en sexsidig byggnad samt en fågel. Nya kedjor och ny upphängningsarm.

Orgelläktaren byggdes 1664 och har reparerats bl. a. 1735, 1778, 1857 och 1953. Sitt nuvarande utseende fick orgelfasaden 1855. — Den nuvarande *orgeln* byggdes 1855 av organisten Wal-lenström i Helga Trefaldighet. Den har åtta stämmor i en manual jämte en bihangspedal. Stämmorna äro: 1. Octava, fyra fot. 2.

Borduna, sexton fot, diskant och bas. 3. Vox candida, åtta fot. 4. Octava, två fot. 5. Principal, åtta fot. 6. Dubbelgedacht, åtta fot. 7. Flöjt, fyra fot. 8. Trumpet, åtta fot, diskant och bas. 1951—52 installerades en orgelfläkt med motor. 1958 blev hela orgeln fullständigt renoverad av Bröderna Moberg, Sandviken.

Stämmoprotokollen från 1664 tala om en orgel, som redan då fanns. Det berättas, att en organist från Våla reparerade »orgeverket». Den 19 nov. 1669 meddelas, att man brukat ha någon, som spelade på »orgene» vid de tre stora kyrkohögtiderna. Nu beslöt man att ackordera med någon, som mot en viss årlig ersättning kunde spela »så ofta thet kunde betarfwas». Denna orgel fick pustas 1666. — 1686 skaffades en större orgel, ett »positif». 1713 omtalas, att orgeln hade träpipor. 1808 inköptes gamla »orgväcket» från Vaksala för 100 dal. bco. Det uppsattes samma år och gjordes i ordning 1810 av orgelbyggare Nordqvist.

Bänkinredningen är från 1600-talet och består av slutna bänkar. Bänkarna breddades vid 1911—12 års restaurering. Mellan dörrarna finnas uppåt avsmalnande pilastrar. Sedan 1953 äro själva sätena målade i en brun färg och dörrarna i en blågrön färgton. Dörrarnas fyllningar äro grå; runt omkring fyllningarna går en gul list.

Nummertavla, med förgylld rokokoram, anskaffades 1752. Då tavlan omförgylldes vid restaureringen 1911—12, ändrade man årtalet till »Anno 1912». En annan nummertavla, även den från 1752, och två »pyramider», som antagligen varit uppställda på de främsta bänkhörnen såsom bruket är i många andra kyrkor, äro f. n. undanställda.

Vinkanna av silver, delvis förgylld, med ciselerade och drivna ornament. Driven ornamentik på fotbeslaget, fotbucklan, locket och handtaget. Motiv: stiliserade änglafigurer, änglahuvuden och växtmotiv av en kraftig barock-karaktär. De ciselerade ornamenten stå på kannans liv. De visa former, som påminna om beslagsornament. Runt livets mitt ligger ett bladformigt, genombrutet, förgyllt band. På locket står en förgylld kvinnofigur med hjälm, som håller ett svärd. Å kannans liv äro Edenbergska och Rosenfeltska vapnen ingraverade. Runt det förra är ingraverat: Claes E den Bergh, kring det senare: Catharina Rosenfeldt. Mellan vapnen: Anno 1689. Kalken är skänkt såsom minne av holmmajor Claes Edenbergh och h. h. Catharina Rosenfeldt, Brunnby.

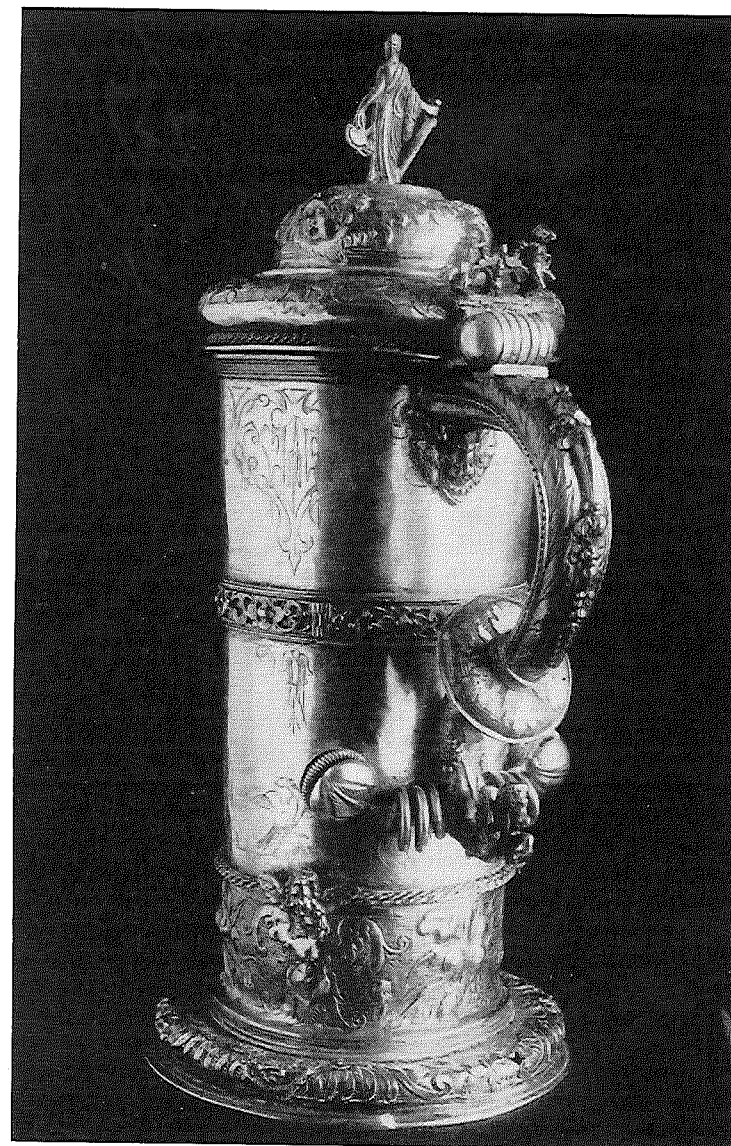
Tyskt arbete (Lübeck?) från slutet av 1600-talet. — *Vinkanna* av tenn med utsvängt liv. Drivna bladornament runt foten och på pipen. Sex stämplor. Från 1600-talet. — *Nattvardskalk* av förgyllt silver från början av 1700-talet. Cuppan slät (omgjord 1749). Foten har drivna åsar. — *Oblatask*, av silver, avlångt åttkantig. På locket äro två vapen och bokstäverna G. M. D. — S. M. ingraverade. Två stämplor, den ena ett P med en stjärna över, den andra Uppsala-stämpeln. — *Brudkrona* av förgyllt silver, tillverkad 1687.

Kyrkan har nu två svarta *mässhakar*, en vit mässhake av siden och en violett skrud av handvävt ylle. Tidigare har kyrkan haft en riklig uppsättning av skrudar.

I sakristian hänga *oljemålningar* av följande personer: 1. Gustaf Åhman, kyrkoh. i Börje 1733—41. 2. Prof. Engelbertus Laurentii Halenius, kyrkoh. här 1741—45. Målad LII (= 1752) av I. Stålbom. 3. Prof. Daniel Annerstedt, kyrkoh. här 1760—71. Ram med rokokornament i hörnen. Skänkt till kyrkan 1797. 4. Den föregående hustru, Ebba Christina Humble. Ram: lika med makens. Skänkt 1797.

Kyrkan äger fyra *ljuskronor* av malm: 1. En med åtta armar. Klotet i form av ett genombrutet bladverk. Ljusmanschetterna i form av strålknippen. Upptill en kvinnofigur med ett kors i handen. Utan inskription. Hänger i koret. Tidigast antecknad i inv. 1713. Där står: Skänkt av fru Christina Lithman. 2. En med åtta plus åtta armar; nedtill ett klot; upptill en örn med utbredda vingar (flackt arbete). Ljusmanschetterna ha musselform. Hänger i långhusets östra travé. Skänkt till kyrkan 1671 av sterbhuset efter junker Pehr Christerson Sjöblad på Hesselby, död 1670. Märkt 1671 2 M 2 D. 3. En något mindre med åtta armar; nedtill ett klot; krönt med en dubbelörn. Utan inskription. Enl. inv. 1746 köpt för kyrkans medel under prosten Annerstedts tid. 4. Liten krona med åtta pipor. Över läktaren. Med inskriptionen: »Förärad såsom Hedersmärke till denna Heliga Kyrka af Danne- mannen Eric Hansson och Anna Hansdotter i Hesselby 1802.»

Av antika och förnämliga *ljusstakar* äger kyrkan bl. a. följande: av *malm*: en armstake med två pipor, från 1500-talet, och ett par armstakar med tre pipor, från 1700-talet; av *mässing*: ett

Vinkanna av silver, skänkt 1689.

Foto ATA.

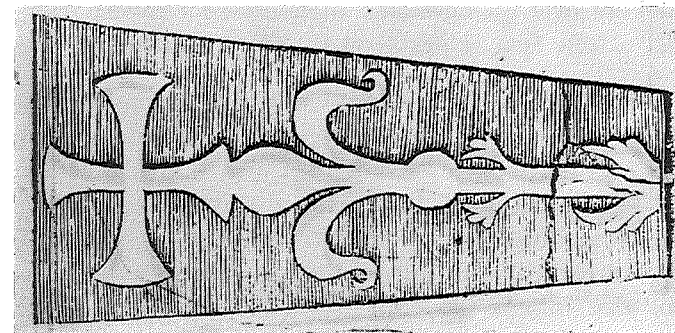
par armstakar med tre pipor, gotländskt arbete från 1600-talet, och en ljusstake med en pipa från samma århundrade; *av tenn*: tre par ljusstakar från 1600-talet; *av järn*: en ljusstake med tre pipor, som ursprungligen torde vara medeltida, men är restaurerad och delvis förändrad (står i sakristian); en annan medeltida, med sex pipor för ljus, har varit en ovanligt praktfull stake med ett stort antal kläppar, av vilka nu endast få äro i behåll; även den har delvis förändrats. (Finnes f. n. på Statens Hist. Museum.)

En *kopparbössa* (fattigbössa) med hänglås hänger på en järnarm i vapenhuset. Från 1600-talet (1675 säges: »Een Armbyssa af koppar»).

En medeltida *korklocka*, av malm. F. n. på Stat. Hist. Mus.

Bland *äldre föremål*, som funnits i kyrkan men numera äro helt eller delvis försvunna, må följande nämnas:

1. Ovan (s. 16) nämnda *bild av Maria med Jesus-barnet*. Kan ha suttit på något Maria-altare, ty ett sådant brukade i nästan alla svenska kyrkor finnas vid sidan av högaltaret. 2. *Triumfkrucifixet*. I triumfbågen sitta fortfarande på ömse sidor de båda ändarna kvar av stocken, trabes, som bar upp korset. Triumfbågens storlek och trabes' placering vittna om ett triumfkrucifix av imponerande mått. Då det ingenstädes nämnes i äldre beskrivningar av kyrkan och inventarierna, torde det mycket tidigt ha blivit undanskaffat. 3. Inv. 1713 berättar om *offeraltaret*, på vilket låg två »lärftdukar, gamla». (1639 låg »ett täcke af sammet» på detta altare.) Det stod antingen i sakristian eller i långhuset. 4. Två *brudstolar* ha funnits. En ny brudstol, som tillverkades 1746—47, var kanske avsedd för båda kontrahenterna. Inv. 1713 och 1767 säga, att det fanns »hyenden», ett grått och ett blått, till brudstolarna. 5. Enl. inv. 1639 funnos dels en »päll af godt silke», dels en »päll af brokot Rygsetyg» och dels en »päll af tryckt Saijen». Inv. 1713 talar dels om en brudpäll av silke med blekröda och gula våder och en grön silkesfrans omkring och dels om en brudpäll av »brokot» silke, fodrad med blå »dvälk». Under tiden 1746—67 hade man en brudpäll av vitt, rosigt siden-tyg med spetsar omkring. 6. 1669 berättas det om två st. »*Sanct Erichs fanor*» av lärft, som hängde i kyrkan (kyrkans kor). 1713 fanns endast en av dem kvar, »med ollioferger målad». Denna fana är avritad och nämnd av Johannes Schefferus i *Liber de insignibus regni suecie*, sid. 314 (jämte bild). Inv. 1713 säger, att antikvitets-secreteraren Johan Hadorph lånat den andra men aldrig återlämnat den. Även »Afritningar», del b, har en blyertsteckning av den. 7. Ännu en *fana*, en mindre, kallad »wimpel», hängde från 1600-talet invid sakristidörren. 8. Enl. inv. 1787 fanns på norra väggen i koret, ovan dörren till sakristian, ett »Siöblads *epitafium*», »fördeladt i 2 feldt och hielmen utmärckt med 2 wädurhorn och 3 gröna sjöblad». 9. 1713 funnos tre *bänkar för »skriftefolket*». De stodo i sakristian. 10. För kyrkvaktarens räk-

Medeltida gravsten. Efter Peringskiöld.

Foto ATA.

ning fanns en *kyrkvaktarerock*, enl. inv. 1746—67 brun med röd klädeskrage och ärmuppslag. 11. Enl. samma inv. hade han också ett *kyrkspö*, som utgjordes av ett spanskt rör, med kopparskoning nertill och en mässingsknapp upptill. Samtidigt fanns ett *gammalt kyrkspö*, »dock brukbart». Lustigt nog talar detta inv. också om *en ny piska*, som brukades av kyrkvaktaren. 12. Något år före 1656 skänkte kyrkoherden, doktor Carl Lithman en »*pung*» av röd sammet till kyrkan. I den skulle kollektorna lämnas. 1713 funnos dels en »gammal» och dels en »utgammal» *kollektåv*, den förra med en vidhängande mässingsklocka. 1734 skänkte mag. Gustaf Åhman och h. h. den ena av de nu använda kollektåvarna. 13. Enl. inv. 1713 stod i vapenhuset en järnkista, som man kallade *arken*. I denna förvarade man då dels panter (av koppar), som låntagare av kyrkans penningar lämnat som säkerhet, dels bly från »de gamla orgorna» (= de gamla orgelpiporna) och från fönstrens trasiga spröjsverk. 14. På läktargolvet låg, enl. inv. 1713, en *björnhud*. Denna var kvar ännu 1767.

Kyrkogården är helt omgiven av en stenmur. I muröppningar på södra, västra och norra sidan funnos tidigare stigluckor, alla numera bortrivna. — Kyrkogården är synnerligen välvårdad.

Gravstenar. Främst må nämnas en *runsten* av ljusgrå granit, som numera står infälld i södra kyrkogårdsmuren. Den låg tidigare »i kyrkiedören». Stenen, som är korsmärkt, har en text, som betyder: Sigfrödr lät här resa [en sten] åt Borggaeir, fader sin. — I koret och kyrkogången ligga fyra gravstenar; en gravsten ligger i vapenhuset. — Framme i koret låg ända till början av 1800-talet en mycket förnämlig gravsten av kalksten med ett

GUSTAF UNESTAM

likarmat kors över en heraldisk lilja, utförd i relief; från 1200-talet (fig. s. 23). Den såldes 1894 till Statens Hist. Museum.

Den nuvarande **klockstapeln**, som står på en kulle, söder om landsvägen, mitt emot kyrkan, byggdes 1760. I denna hänga två kyrkklockor. Storklockan är från 1634 och lillklockan från 1652. Båda klockorna ha spruckit och flera gånger omgjutits.

Dokumentet från klockskatten 1531 berättar om att Börje kyrka då hade två kyrkklockor, båda tydligen mycket små. Kungens fogde tog den minsta klockan.

KÄLLOR.

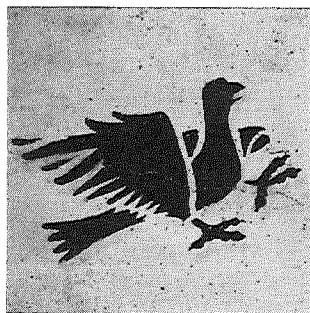
Föreliggande beskrivning bygger framför allt på författarens egna undersökningar i kyrkan samt forskning i Uppsala landsarkiv, Byggnadsstyrelsens arkiv, Vitterhetsakademiens antikvarisk-topografiska arkiv (ATA), Sveriges kyrkors arkiv m. fl. Den utgör en sammanfattning av en betydligt utförligare framställning, varav ett exemplar förvaras i ATA.

Av använd tryckt litteratur må särskilt nämnas:

Bengt Hesselman, Långheden och Hälsingskogen (Namn och bygd 1930), där sockennamnet Börje behandlas s. 33 f.

Joh. Peringskiöld, Monumenta ullerakerensia, Sthlm 1719.

Gerda Boëthius, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand, Sthlm 1921.

*Motiv ur
kalkmålningarna*

Utgiven av Stiftsrådet i Uppsala

Redaktör: Ingeborg Wilcke-Lindqvist

Pris kr. 1:50

UPPSALA 1962
WRETMANS BOKTRYCKERI AB
1890 61